

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
KAZAK KIZLAR PEDAGOJİ MİLLİ ÜNİVERSİTESİ
M. AKMULLA BAŞKURT DEVLET PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ
BAKÜ AVRASYA ÜNİVERSİTESİ

VII. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI SEMPOZYUMU

20-23 Ekim 2020 Niğde

TÜRK DÜNYASI
TYPKI ӘЛЕМІ
TӨPKI ДОНЪЯҺЫ

TUDAS 2020

BİLDİRİLER KİTABI
CİLT I

	<i>Рассказ «Отец И Сын» Абдуррахим Бека Хагвердиева</i>	
Günel ŞIXALIYEV	Məhəmmədəğa Şahtaxtli Və Abdulla Şaiqin Yaradiciliği Qərb Kontekstində <i>The Creation Of M.Shahtaxtli A.Shaig The Conteks Of The West</i>	839-846
Altınşaş KURMANALI Fauziya SAMETOVA	Kazak Ve Türk Atasözleri İle Deyimlerinde “Ak” Ve “Kara” Renkleri <i>“White”/ “Black” Colors İn Kazakh And Turkish Proverbs And Idioms</i>	847-860
Күнімжан ӘБДИҚАЛЫҚ Акерке ЕРМАХАН	1917 Жылы Ақындар Жырлаған Азаттық Идея <i>National Liberation Idea In Tthe Works Of Kazakh Poets</i>	861-870
Cihan ÇAKMAK	Vakitli Tatar Matbuatının En Önemli İsmi Muhammed Zakir Remiyev (1859-1921) <i>The Most Important Name Muhammed Zakir Remiyev Of Periodical Tatar Publishing</i>	871-882
Elmira Memmedova-KEKEÇ	Nesimi ve Murtazâ Sükuti Şiirlerinin Metinlerarası Okunması <i>Reading of Nesimi and Murtazâ Sükuti Poems by the Intertextuality</i>	883-896
Emrah ALTIOK	Metinlerarası İlişkiler Bağlamında “Kökserek” Hikâyesine Bakış <i>Overview of the Story of "Kökserek" in the Context of Intertext Relations</i>	897-908
Nimet ALPASLAN	Atsız'ın Şiirlerinde Anayurt Özlemi <i>Homeland Nostalgia in Atsız's Poems</i>	909-924
Dilber TAHİROĞLU	Sevinç Çokum'un Romanlarında Dış Türkler <i>Turks Living Abroad in Sevinç Çokum's Novels</i>	925-942
A.E.TYRUSBEKOVA Г.С. МЫРЗАКУЛОВА	Түркі Мақал-Мәтелдеріндегі Әйел Бейнесі <i>The Image of a Woman in Turkish Proverbs</i>	943-950
A.КОНЬИРОВА	Зар Заман Ақындары Шығармаларындағы Қазақ Халқының Тарихы <i>The History of The Kazakh People in the Works of the Era of Sorrow</i>	951-962

VAKİTLİ TATAR MATBUATININ EN ÖNEMLİ İSMİ MUHAMMED ZAKİR REMİYEV (1859-1921)

Doç. Dr. Cihan ÇAKMAK*

Özet: 19. ve 20. yüzyıllar dünyada pek çok siyasi ve sosyolojik gelişmeye sahne olmuştur. Söz konusu gelişmeler Rus toprakları içinde yaşayan Müslüman Türklerin tamamı üzerinde önemli ölçüde etkili olmuştur. İdil-Ural bölgesi ise 19. yüzyılın ilk yıllarında başta din olmak üzere tarih, dil, edebiyat gibi hayatın her alanında pek çok gelişmeye sahne olmuştur.

1905 Ekim İhtilalini izleyen yıllarda artan yayın faaliyetleri beraberinde matbaa sayısının artmasını da zaruri kılıyordu. İlk matbaa faaliyetlerinin 1870'li yıllara uzandığı İdil-Ural coğrafyasında, 1905 yılından sonra bilhassa Muhammed Zakir Remiyev ile Muhammed Şakir Remiyev'in destekleriyle kurulan Vakıt Matbaası yayın faaliyetlerinin önünü açan önemli bir işlev görmüştür.

Tüccar bir aileden gelen Muhammed Zakir Remiyev Tatar burjuvazisi içinde daha çok ticari faaliyetleriyle tanınmaktadır. Son derece yardımsever ve sosyal bir kişiliğe sahip olan Remiyev, kurgu bakımından oldukça sağlam şiirler yazan önemli bir şairdir. Bu çalışmada Tatar burjuvazisinin en güçlü ailelerinden birine mensup olan ve faaliyetleriyle Tatar modernleşmesinin en önemli isimlerinden biri olan Muhammed Zakir Remiyev ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Fatih Kerimî, Muhammed Zakir Remiyev, Vakıtlı Tatar Matbaatı, Vakıt, Şura.*

The Most Important Name Muhammed Zakir Remiyev of Periodical Tatar Publishing

Abstract: The 19th and 20th centuries witnessed many political and sociological developments in the world. These developments had a significant impact on all Muslim Turks living in Russian lands. The İdil-Ural region, on the other hand, witnessed many developments in all areas of life such as religion, history, language and literature in the early years of the 19th century.

In the years following the 1905 October Revolution, the increasing publication activities made it necessary to increase the number of printing houses. In the İdil-Ural geography, where the first printing activities date back to the 1870s, Vakıt Printing House, which was established after 1905 with the support of Muhammed Zakir Remiyev and Muhammed Sakir Remiyev, played an important role in paving the way for publishing activities.

*Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, cihancakmak1818@gmail.com

Coming from a merchant family, Muhammed Zakir Remiyev is best known for his commercial activities in the Tatar bourgeoisie. Remiyev has an extremely helpful and social personality. He is an important poet who writes very strong poems in terms of structure. In this study, Muhammed Zakir Remiyev, who belongs to one of the strongest families of the Tatar bourgeoisie and who is one of the most important figures of Tatar modernization with his activities, will be discussed.

Key words: *Fatih Kerimi, Muhammed Zakir Remiyev, Periodical Tatar Publishing, Vakit, Şura.*

Giriş

19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarını kapsayan süreç dünyada radikal pek çok gelişmeye sahne olmuştur. Kıta Avrupasında başlayan değişim rüzgârı bilhassa Rusya topraklarında kendisini önemli oranda hissettirmiştir. Fransa'da başlayan İhtilal rüzgârı milliyetçilik cereyanı ile toplumlardaki ulus devlet anlayışının zemin bulmasına ve fikri özgürlüğün monarşik düzene karşı her zamankinden güçlü bir sesle toplumlar tarafından dile getirilmesine zemin hazırlamıştır. Fikirlerin yayılmasında matbuat faaliyetleri bilhassa gazete ve dergiler önemli rol oynamaktaydı. Ancak söz konusu dönemi kapsayan zaman diliminde matbaa kurulması ve yayın faaliyetleri devletlerin sansür idarelerinden çıkacak izne tabi idi. Ciddi bir maliyetin yanı sıra yetişmiş insan gücüne duyulan ihtiyacın had safhada olduğu matbaa faaliyetleri güç bir iş olarak öne çıkmaktaydı.

Rusya Müslümanları arasında özellikle de İdil-Ural boyunda bu özgürlük havası güçlü bir şekilde hissediliyordu. Bunda matbaa faaliyetlerinin rolü her zamankinden daha fazla ön plana çıkıyordu. 19. yüzyılın başlarında dinde reform hareketleri, ardından dil ve tarih alanına sığıyor, söz konusu faaliyetler hızlı bir şekilde hikâye, şiir, tiyatro gibi sanatın her türlü alanında; eğitimde, matbaa faaliyetlerinde kısaca söyleyecek olursak hayatın her alanında kendisini güçlü bir şekilde hissettiriyordu.

Kırım'ın Gaspıra şehrinde doğan İsmail Bey Gaspıralı'nın savunduğu fikirler, hızla Türk Dünyasında karşılık buluyor, önderliğini yaptığı ve usul-i cedit adını verdiği yeni usul eğitim-öğretim faaliyetleri eskiliği savunan, yenilik karşıtı usul-i kadimci zihniyete karşı yeni bir mücadelenin yolunu açıyordu. İdil-Ural boyunda usul-i cedit mekteplerin sayısı hızla artıyor, İsmail Gaspıralı'nın çıkardığı Tercüman gazetesinden ilham alan pek çok gazete ve dergi, 1900 yılının ilk yıllarında neşrediliyordu. Tam da bu noktada İdil-Ural boyunda tüccar sınıfına mensup, Kazan Tatarlarının önde gelen ailelerinden

Remiyevlerin iki üyesi Muhammed Şakir ve Muhammed Zakir Remiyev Kardeşler sahip oldukları tüm maddi gücü eğitim ve matbaa işlerine harcamaktan imtina etmiyorlardı.

1. Muhammed Zakir Remiyev¹ (1859-1921)

Muhammed Zakir Remiyev 23 Kasım 1859 tarihinde Orenburg'a bağlı İsterlitamak ili Cirgen köyünde varlıklı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. Babası aktif bir tüccar iken, annesi Hanife Daşkova² köklü bir mirza soyundan gelmekte olup, ailenin soyu Kazan Hanlığı dönemine kadar uzanmaktadır (Hemidullin, 2019: 30).

Zakir Remiyev, ticaretle uğraşan bir ailenin içinde yetişmiştir. Babası Möxemmedsadiyk Gabelkerim yazarın dünyaya gözlerini açtığı yıllarda manifatura ticareti yaparken, 1862 yılında aynı bölgede yer alan Yulık köyüne göç eder ve burada bir altın madeni satın alır. Altın tüccarı milyoner Remiyev ailesinin tarihi bu altın madenin satın alınmasıyla başlar. Babasının sahip olduğu çok sayıda altın madeni ile içinde zengin kütüphaneleri bulunan muhteşem çiftliklere sahip olan soylu bir ailenin çocuğu olan Muhammed Zakir Remiyev, edebiyat dünyasında "hüzünlü, dertli" anlamına gelen *Derdmend*³ mahlasıyla tanınmaktadır (Hisamov, 1989: 166, Aksoy, 2019: 115).

Muhammed Zakir Remiyev, ilköğrenimini köyünde, medresede alır. Ondan sonra ağabeyi Muhammed Şakir ile Orsk öyezinin Mollakay köyündeki Medresede okur. Orada Arap ve Fars dillerini öğrenen Muhammed Zakir Remiyev küçük yaşlardan itibaren kendi gayretiyle Rusçasını da geliştirmiştir. Küçük Zakir'in Rus dilini öğrenmesinde annesinin büyük desteği olmuştur. Bir taraftan Puşkin, Tolstoy gibi Rus Edebiyatının önemli yazarları sayesinde Batı Edebiyatı ve şiir estetiğine hakimiyetini arttırırken, diğer taraftan Ömer Hayyam, Fuzuli, Sadi, Nevai gibi söz ustalarıyla Doğu Edebiyatına vâkıf olmuştur. O sadece şairlerin eserleriyle ilgilenmiyor, çağdaşı pek çok felsefe âliminin eserlerini okuyor, bu eserler üzerinde tefekkür ediyor, satın aldığı bu kaynaklarla kütüphanesini zenginleştiriyordu (Hekim, 1980: 6).

¹ Şairin tam adı Möxemmedzakir Möxemmedsadiyk oğlu Remiyev'dir.

² "Çoğu mirza ailesinde olduğu gibi Hanife çok iyi eğitim ve terbiye görmüştür. *Derdmend*'in çağdaşları: 'Hanife Hanım çocuklarına iyi eğitim veriyor. Doğu ve Batı edebiyatı numuneleri ile de önce kendisi onları tanıştırıyor' diye yazmaktadırlar." (Hemidullin, 2019: 30).

³ Kaynaklarda ünlü Tatar şairin mahlası için *Derdmend* ve *Derdimend* gibi farklı adlandırmalara rastlanmaktadır.

Resim 1: Muhammed Zakir Remiyev (1859-1921)

Tatar modern edebiyatının en önemli isimlerinden ve *Vakit* gazetesinin⁴ başmuharriri Fatih Kerimî, Derdmend'in iyi derecede Rusça okuyup yazabildiğini ve Rus Edebiyatını yoğun bir şekilde takip ettiğini aktarmaktadır. Sonraki yıllarda Rus ve Türk dillerinin yanı sıra Batı Edebiyatının felsefi, siyasi ve ictimai eserlerine de vâkıf olmuştur. Eğitimini sürdürmek üzere 1880 yılında Türkiye'ye gelir. Türkiye'de bulunduğu yıllarda Türkçe'yi en iyi şekilde öğrenen Muhammed Zakir Remiyev, İstanbul'daki sanat ve edebiyat çevreleriyle tanışır, yazar ve şairlerle sıkı münasebetler kurar. Derdmend, Rusya'dan döndükten sonra edebi eserler vermeye başlar. İlk kısa şiirleri 1902-1903 yıllarında *Tercüman* gazetesinde neşredilir. Şairin ilk önemli eseri 1906 yılında *Kazan Muhbiri* gazetesinde yayımlanan "Kalemge Xitap" başlıklı şiiridir. Bu şiirinde şairin şiir anlayışını şekillendiren estetik prensipleri görmek mümkündür. Bunun yanında Derdmend zulme ve haksızlığa uğrayanlarının çılgınlığını duyurmaya ve dünya hayatının gelip geçiciliğine eserlerinde sıkça yer vermiştir. Edebiyat araştırmacılarına göre onun

⁴ Tatar kaynaklarında gazetenin adına *Vakut* olarak da rastlanmaktadır.

eserlerinin ana teması derin bir hüzün ve karamsarlıktır⁵ (Hisamov, 1989: 166).

Dermend'in şiirlerinde Şark edebiyatına ait özelliklerle Batı Edebiyatına ait örnekleri bir arada görmek mümkündür⁶. Şiirleri oldukça güçlü bir kurguya sahip olan Dermend'in eserlerinde tek bir kelimenin yerini değiştirmek mümkün değildir. Az ve öz ancak felsefi derinliği olan eserler veren şair, 1880-1881 yıllarında İstanbul'da tahsil alır. Öğrenimi sırasında İstanbul Üniversitesindeki Türk dili ve edebiyatı derslerini takip eder, özel kütüphanesini zenginleştirir. Türkiye'de bulunduğu yıllarda devrin önde gelen sanat ve edebiyat çevreleriyle görüşür. İlk eserlerini kaleme aldığı İstanbul'dan döndükten sonra şiirler yazmaya başlar. İlk denemelerini İsmail Gaspıralı'nın sahibi olduğu Tercüman gazetesine gönderir (Yarullina Yıldırım, 2019: 23-24).

Muhammed Zakir ile Muhammed Şakir Remiyev'in hatıralarının yanı sıra Fatih Kerimî ve Rızaeddin Fahreddin'in anlattıklarından yola çıkarak bu "yerinde duramayan" iki kardeşin temel amacı gazete ve dergi çıkarmaktır. Şakir Remiyev bu amaçla kardeşi Zakir Remiyev adına yazdığı mektupta, İstanbul'dan kuracağı matbaa için harf satın alma yollarını araştırmasını kendisinden istemektedir. Bunun yanı sıra matbuat faaliyetlerine ruhsat almak amacıyla Orenburg ve Petersburg idareleri ile görüşmelerini sürdürmektedir. Muhammed Zakir Remiyev, 1905 Ekim Devriminin gerçekleşmesine büyük ümit bağladığı ve sonraki yıllarda Vakit gazetesinde başyazar olarak görev yapacağı Fatih Kerimî'ye yazdığı mektupta da belirttiği gibi İhtilalin ardından ortaya çıkacak kısa süreli özgürlük havasının çıkarmayı düşündüğü gazete ve dergi faaliyetleri için uygun bir zemin hazırlayabileceğini düşünmektedir⁷.

Vakit gazetesi 21 Şubat 1906 yılında Orenburg'ta, Şura dergisi ise 10 Ocak 1908 tarihinde yayın hayatına başlar. Her iki yayında meşhur Tatar yazar Fatih Kerimî ile ansiklopedist kişiliği ile ön plana çıkan Rızaeddin Fahreddin'in yazıları yayımlanır. Ayrıca Alimcan İbrahimov,

⁵ Ramila Yarullina Yıldırım'ın naklettiğine göre Ünlü Edebiyat Profesörü Abdurrahman Saadi, Dermend'in içinde bulunduğu yoğun melankolik ruh halini "Onun ümitsizliği, evrensel ümitsizliktir", sözleriyle dile getirmektedir (Saadi 1926: 250).

⁶ "Dermend'in 1929 yılında basılan kitabının giriş kısmında Fatih Kerimî şöyle demektedir: 'O Doğu dünyasındaki Gazali, Fehirrazıy, İbn Rüş, Ömer Hayyam, Sadi, Nevai, Abdülhak Hamit, Ekrem, Tevfik Rıza, Abdullah Cevdet eserleri ile aşına olduğu gibi, Batı dünyasındaki Hegel, Kant Voltyer, Lüter, Şiller, Heyne, Tolstoy, Puşkin, Gorkiy ve başkalarının eserlerini de biliyordu' demektedir." (Hemidullin, 2019: 31-32).

⁷ bk. Hisamov, Nurmuhamet (1989). "Dermend (Hayatı ve Faaliyeti Hakkında Bir Deneme)", *Kazan Utları*, S. 12, s. 167.

Şerif Kamal, Mecit Gafuri, Şeyxzade Babiç, Zeynep Segiyde, Zarif Beşiri gibi demokrat yazarların yazılarına da Vakit gazetesi ile Şura dergisinde yer verilmiştir. Orenburg gubernasından milletvekili seçilerek 1. Devlet Duma'sına girmiştir (Hisamov, 1989: 167-168).

Mollalar ile eskilik taraftarları Derdmend'in şiirlerine şiddetli bir şekilde hücum etmişler, ancak şair yazdığı satirik şiirlerle kadimcilere aynı sertlikle cevap vermekten çekinmemiştir. Ağabeyinin vefatı üzerine gazete ve dergi yayımlamanın zorluklarıyla tek başına mücadele etmek zorunda kalan Derdmend, 1905 Ekim Devrimine hazırlıksız yakalanmıştır. Ekim Devrimi'nin ardından tüccar burjuva sınıfının devamlı olarak maddi servetlerinin azalmasından yakınmalarından büyük rahatsızlık duyan Derdmend, onlardan uzaklaşarak aradığı huzuru ailesinin yanında sanat ve edebiyat çevrelerinde bulmuştur (Hisamov, 1989: 168).

Derdmend son derece aktif, sosyal ve yardımsever bir kişiliğe sahiptir. Zengin bir burjuva ailesine mensup olmasına karşılık her zaman halkın içinde bulunarak onların dertlerine, kederlerine ortak olan Muhammed Zakir Remiyev, kızı Zeynep Veliyeva ile birlikte Cemiyet-i Hayriyelere üye olmuş, yoksul ve ihtiyaç sahiplerini her zaman gözetmiştir. Bununla birlikte yetenekli fakat maddi gücü olmayan yoksul gençlere bilhassa yurt dışında tahsil alan talebelere hayatı boyunca maddi destek vermeyi sürdürmüş, Tatar mektep ve medreseleri için pek çok derslik inşa ettirmiştir (Hemidullin, 2019: 33).

1912 yılında Derdmend'in ağabeyi ve neşir faaliyetlerindeki en büyük destekçisi Muhammed Şakir Remiyev üzücü bir şekilde vefat etmiştir. Bu vefat Tatar Edebiyatında geniş yankı uyandırmıştır. Muhammed Şakir Remiyev'in vefatının ardından gönderilen taziye telgraflarında merhumun bilhassa ihtiyaç sahibi yoksullara yaptığı yardımlar dikkat çekmektedir.

Muhammed Zakir Remiyev, Rus İç Savaşının (1917-1922) bitmesinin ardından gazete ve dergi neşretme işlerine tekrar yoğunlaşır. Neşriyat faaliyetlerinde birlikte çalıştığı Rızaeddin Fahreddin'in aktardığına göre ölüm döşeginde bile dergideki yazarlık faaliyetlerini sürdürmek isteyen Derdmend 9 Ekim 1921 tarihinde, henüz 62 yaşındayken Orsk şehrinde hayata gözlerini yummuştur.

İdil-Ural topraklarında Kayyum Nasırı ile başlayan ilk yayın teşebbüsleri 1900'lü yılların ilk yıllarında gittikçe hız kazanmıştır. Kırmırlı İsmail Gaspıralı'nın yayın hayatına kazandırdığı Tercüman ile Türkiye'deki basın yayın faaliyetlerinden ilham alan Muhammed Zakir Remiyev, İstanbul'daki eğitim yıllarında ağabeyi Muhammed Şakir

Remiyev ile yazışmalarında Tatarların mutlaka kendi matbaalarını kurmaları gerektiğinin zorunlu olduğunu vurguluyordu (Hemidullin, 2019: 29).

2. Vakıtlı Tatar Matbuatı

1905 Ekim İhtilalinin etkisini sürdürdüğü yıllarda Tatar aydınları, milli hareketin ayrılmaz bir unsuru olan medeniyet, edebiyat, sanat ve matbuat faaliyetlerinin gelişmesinin önündeki tüm engelleri ortadan kaldırdılar. Çarlık idaresinin güçlü baskısına rağmen, 1905-1907 yılları arasında, Rusya'nın farklı şehirlerinde ilk gazete ve dergiler neşredilmeye başladı. Kazan'da *Kazan Möxbiri*, *El-İslax*; Uralski'de *Fikir*, *Elgasrelcedit*, *Uklar*; Orenburg'ta *Vakit*, *Karçıga*, *Çükîç* gibi yayınlar neşredilmeye başlar. Ancak bu gazete ve dergilerin pek çoğu Rus idaresinin sıkı takibi ve maddi güçlükler nedeniyle yayın hayatında uzun süre varlık gösteremeyip kapatılmak zorunda kalır. Bunun yanında yayın hayatını devam ettiren gazete ve dergiler arasında *Vakit*, *Şura*, *Yeşin*, *Yalt-Yolt*, *Añ*, *Yoldız*, *Koyaş*, *Tormış*, *Ak Yul* vb. yayınlar Tatar matbuatının devamlılık arz etmesine ve güçlenmesine önemli katkılar sağlamışlardır (1986, 21).

Bilindiği gibi Tatar matbuatında neşredilen ilk edebi ictimai dergi, 1906 yılında, Uralsk şehrinde meşhur gazeteci, yazar Kamil Motıygyı-Töxvetullin tarafından yayımlanan *Elgasrelcedit*'tir. Yazar, dergi basımının yanı sıra matbuat faaliyetlerinde de aktif rol oynar. *Elgasrelcedit* dergisinde R. Fahreddin, G. Tukay, H. Maksudi, G. İshakiy ve F. Kerimî gibi önemli isimlerin yazıları yayımlanmıştır.

Fikirleri yaymanın ve özgür düşüncenin en meşru yolu olan matbaanın kurulumu ciddi bir mali gücün yanı sıra bürokratik anlamda etkinliğe de ihtiyaç duymaktaydı. Tatarların bu nüfuzlu ailesinin - Remiyevlerin- uzun uğraşlar sonunda, 1905 Ekim İhtilalinin de sağladığı kısa süreli özgürlük havasını iyi değerlendirerek ruhsat almayı başardıkları matbaada neşredilen ilk yayın organına "Vakit" adını vermişlerdir. 21 Şubat 1906'dan itibaren neşredilmeye başlayan *Vakit* gazetesi 1917 yılına kadar 11 yılda 2309 adet basılmıştır. *Vakit* gazetesinde redaktörlük ve başyazarlık yapan Fatih Kerimî Vakıtlı (Süreli) Tatar Matbaasının kurulmasında ve güçlenmesinde rol oynayan en önemli isimlerden biridir.

1905 yılından sonra Rusya'da bir dönem devam eden özgürlük havası esnasında Rusya Türklerinin faaliyetleri içerisinde Fatih Kerimî de aktif olarak yer alır. Rus İhtilali ile ortaya çıkan özgürlük havası Rusya Müslümanlarının gelişmesine büyük imkânlar sağlamış, uzun

zamandan beri gizli bir şekilde oluşmaya başlayan hürriyet fikri edebî, içtimaî ve siyasî faaliyetlerin hızlanmasına yol açmıştır. Özellikle Ceditçiler adı verilen yenilik taraftarları, başta eğitim olmak üzere basın, edebiyat ve fikir hayatında çok önemli gelişmelere öncülük etmişlerdir. Tatar modernleşmesinde önemli bir yere sahip olan Fatih Kerimî, Kazan Türkleri başta olmak üzere Rusya Müslümanlarına en çok hizmet eden şahsiyetlerden biridir. 1905'te Rus İhtilali'nin ardından ruhsat alan Remiyev Kardeşler, 21 Şubat 1906'dan itibaren *Vakit* gazetesini çıkarmaya başlar. Fatih Kerimî, 1917 yılına kadar 11 yılda 2309 adet basılan *Vakit* gazetesinde redaktörlük ve başyazarlık yapmıştır.

Kerimî ile Remiyev ailesinin münasebeti matbaa faaliyetlerinden çok öncelerine dayanmaktadır. Genç yaşlarından itibaren zekâsının yanı sıra Rusça ve Fransız dillerine hâkimiyeti ile dikkat çeken Fatih Kerimî ile Remiyev ailesinin yolları Muhammed Şakir Remiyev'in çıkacağı Avrupa seyahatine Kerimî'yi davet etmesiyle kesişecektir. Fatih Kerimî'nin gezdiği Avrupa Merkezlerindeki izlenimleri onun Doğu-Batı medeniyetleri arasındaki gelişmişlik düzeyini mukayese etmesine imkân tanıdığı gibi kendisine yepyeni bir ufuk açacaktır. Orenburg'tan başlayan yolculuk, Avrupa'nın Fransa, Belçika gibi en önemli şehirlerinin yanı sıra Osmanlı İmparatorluğunu da içine almaktaydı. Kerimî çıktığı bu seyahate dair izlenimlerini daha sonra Avrupa Seyahatnamesi⁸ adıyla neşretmiştir.

Muhammed Şakir Remiyev'in vakitsiz ve erken denebilecek vefatının ardından ticari faaliyetlerin yanı sıra matbaa faaliyetlerinin sorumluluğu da tamamen kardeşi Muhammed Zakir Remiyev'e kalmıştır. Muhammed Şakir Remiyev ile Avrupa Seyahatine çıkan Fatih Kerimî, sonraki yıllarda Muhammed Zakir Remiyev ile de münasebetlerini geliştirmiş, matbaa ve basın yayın faaliyetleri bu iki önemli Tatar aydınının yollarının kesişmesine imkân tanımıştır.

Vakit Matbaası kurulmadan önce görev yaptığı 136 köyde açtığı usul-i cedit okullarla Tatar maarif hayatının öncülerinden kabul edilen din adamı, eğitimci Gilman ahunu anmak gerekir. Fatih Kerimî'nin babası Gilman ahun, imamlık görevini bıraktıktan sonra 1900 yılında ailesi ile birlikte Orenburg'a taşınır. Burada Muhammed Şakir ve Muhammed Zakir Remiyev Kardeşlerin sermaye desteğiyle "Kerimîyev-Xöseynev ve Şörekesi" adlı bir matbaa satın alır⁹. Matbaanın başına

⁸ bk. Kerimî, Fatih (2001), *Avrupa Seyahatnamesi*, (Haz. Fazıl Gökçek), Çağrı Yayınları, İstanbul.

⁹ Söz konusu matbaanın kuruluşunda Remiyev Kardeşlerden borç alındığına dair belgeye Gilman Kerimî'nin vefatının ardından kaleme alınan Vasiyetname'den ulaşılmaktadır. bk. Çakmak, C.

daha önce matbaa işlerini öğrenmesi için Rusya'ya gönderdiği oğlu Fatih'i getirir. Ancak kurulan bu matbaa eski makinelere ve zayıf bir teknik donanımına sahipti (Çakmak, 2020: 139). İşte 1906 yılında Orenburg sansüründen ruhsat alınan Vakit Gazetesinin ilk sayısı bu matbaada basılmıştır.

1909 yılından itibaren ise söz konusu matbaa, yepyeni teknik cihazların satın alınmasının yanı sıra yeni bir binaya taşınarak gazete neşretme faaliyetlerine 1918 yılına kadar kesintisiz devam etmiştir. İdil-Ural coğrafyasında 19. yüzyılın ikinci yarısında gazete neşretmek için birtakım girişimler olsa da 1905 yılında gerçekleşen Ekim İhtilaline kadarki zaman diliminde ortaya konan girişimler kısa süreli ve devamlılık arz etmeyen teşebbüsler olarak kalmıştır. Uzun uğraş ve hazırlıkların ardından Orenburg Valisinden alınan ruhsatla birlikte yayın hayatına başlayan Vakit gazetesi haftalık 3 sayı olarak başladığı yayın hayatına ilerleyen süreçte günlük olarak neşredilmeye başlamıştır. Toplumun tamamını ilgilendiren önemli konuların ele alındığı dergi, ciddi ve uzun soluklu bir yayın organı olarak dikkat çekmektedir. Vakit'ten 2 yıl sonra ise Şura dergisi aynı matbaada yayın hayatına başlayacak, her iki yayın organı toplumsal meselelerin tartışıldığı fikir mahfilleri olarak okurların karşısına çıkacaktır. Öyle ki, dönemin en önemli yazarları Abdullah Battal Taymas, Burhan Şeref, Şerif Kamal, Camal Velidi, Kebir Bekir, Abdurrahman Fahretdinov, Fatih Kerimî, Alimcan İbrahimov, Yusuf Akçura, Gabdulla Tukay, Mecit Gafuri, Necip Dumavi, Musa Bigiyev, Zeki Velidi, Hadi Atlasi, Galiesker Gafurov Çığıtay gibi dönemin en önemli yazar ve şairleri bu yayın organlarında eser vermişlerdir. Her iki yayın organı da tüm Türk Dünyasının meselelerinin tartışıldığı ve çözüm önerilerinin dile getirildiği bir ortama zemin hazırlamıştır. Şura dergisi, Vakit gazetesine ek olarak yayın hayatına başlamıştır. 240 sayı neşredilen dergi 15 günde bir yayımlanmaktaydı. Dönemin en önemli editörlerinden Rızaettin Fahreddin'in başında bulunduğu dergi 1918 yılına kadar yayın hayatını sürdürmüştür. Vakit Matbaasında 1909-1918 yılları arasında 150'den fazla kitap yayımlanmıştır (Miftakhov, 2019: 36-41).

Sonuç

(2020). "Tatar Ceditçi Gılman Kerimî ve Vasiyetnamesi", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 40, s. 137-147. Buna göre Gılman Kerimî ile Fatih Kerimî'nin büyük zorluklar içinde kurdukları matbaa Remiyevler'in Vakit gazetesini çıkarmak üzere ruhsat almalarının ardından yeni makineler ve teknik cihazlarla güçlendirilmiş ve "Vakit Tipografyesi" adıyla yepyeni bir matbaa olarak 1918 yılında Sovyetlerin matbaaya el koymasına kadar faaliyetlerini kesintisiz sürdürmüştür (Şeref, 2000: 94-96).

Fatih Kerimî ve Muhammed Zakir Remiyev, Vakitli Tatar Matbuatının kuruluşunda ve filizlenmesinde önemli pay sahibidir. Burada Muhammed Zakir Remiyev'i sadece matbaanın kuruluş aşamasında sağladığı maddi katkıyla değerlendirmek çok hakkaniyetli bir yaklaşım olmayacaktır. Ticari kimliğinin yanı sıra şair ve sanatçı kimliği ile yayın faaliyetlerinin estetik bir kimlik kazanmasında önemli ölçüde pay sahibi olmuş, Vakit Matbaası daha sonra kurulacak pek çok matbaaya örnek teşkil etmiştir.

Segdi Gabdraxman'a göre (2000: 180) Fatih Kerimî'nin en büyük hizmeti Tatar Süreli Matbuatının kurulup gelişmesinde gösterdiği büyük fedakârlıktır¹⁰.

1917 yılında Vakit gazetesi ile yolları ayrılan Fatih Kerimî, ardından eğitim işleriyle meşgul olmaya devam etmiştir. Vakit Matbaası 1917 yılından sonra *Yana Vakit* adıyla faaliyetlerini sürdürmüştür.

Matbaa faaliyetleri ile yolları kesişen bu iki ceditçi birbirine yaklaştıran bazı etmenler bulunmaktadır. Kerimî ve Derdmend'i ortak kılan noktaların başında her iki aydının kişilik özelliklerinin birbirine benzerliği gelmektedir. Şairin kullandığı ve “dertli, hüznü” anlamına gelen mahlastan anlaşılacağı üzere eserlerinde derin bir melankoli havası hâkimdir. Bunu şiirlerinde sıklıkla ele aldığı “ölüm, hayatın kısalığı, yokluk” gibi temalarda izlemek mümkündür. Aynı melankolik hava Fatih Kerimî'de de görülmektedir. Bilhassa eşi Seyide Hanımın vefatı üzerine oldukça müteessir olan Kerimî kısa ömrünün büyük kısmını kalabalıklardan ve insanlardan uzak köşelerde, tercüme ve kitap faaliyetleriyle geçirmekteydi (Şeref, 2000: 110).

Her iki ceditçi medresede başladıkları ilk tahsil yıllarında Arapça ve Farsça'ya vâkıf olmuşlardır. Ancak bilhassa Fatih Kerimî ilk çok dilli (poliglot) ceditçilerden biri olarak dikkat çekmektedir. İstanbul'daki tahsil yıllarında öğrendiği Osmanlı Türkçesinin yanı sıra Arapça, Farsça, Rusça, Fransızca'yı bu dillerden tercüme yapacak düzeyde iyi bilmekteydi. Derdmend de Osmanlı Türkçesinin yanı sıra, Arapça, Farsça ve Rusça'yı iyi biliyordu. Bu ölçüde dile olan hâkimiyetleri beraberinde bu dillerin edebiyat ve felsefe eserlerini tanımalarına imkân veriyor, her ikisinin kişiliğinde kültürel bir sentez meydana getiriyordu¹¹.

¹⁰ bk. Segdi Gabdraxman (1926). “Vakit’ Gaziti”, Fatih Kerimî, *Fatih Kerimi, Şehisleribiz, (Raif Merdanov, Ramil Miñnullin, Söleyman Rehimov) (Fenni-Biografik Cıyıntık)*, Kazan: Ruhiyat Neşriyatı, s. 180.

¹¹ Fatih Kerimî, bu durumu şu cümlesiyle dile getirmektedir: “Ben ne Avrupalıyım, ne de Asyalıyım. İkisi arasında kalmış bir durumdayım.”¹¹ (Şeref, 2000: 89).

Milletin aydınlanması, toplumun okuması ve terakki etmesi amacıyla dertlenen bu iki büyük ceditçi, fikirlerini yaymanın en meşru yolu olarak çareyi matbaa kurmakta bulmuşlardı. Okumayan, fikirlerini dile getirecek düşünce sahaları bulunmayan bir toplumun her bakımdan terakki etmesi mümkün değildi. İşte bu uğurda daha çok Tatar burjuvazisinde “tüccar” sıfatıyla tanınan Muhammed Zakir Remiyev aslında ticari faaliyetlerinden çok, dar anlamda mensubu olduğu Tatar milleti için, geniş anlamda ise tüm insanlık için kaygılanıyordu. Bu nedenle yazdığı sağlam kurgulu şiirlerinde karanlık bir ruh haliyle bizleri karşılayan şair, okurlarını derin bir tefekküre sevk ediyordu.

Tatar modern edebiyatının kurulup gelişmesinde, modern hikâye, roman, şiir ve tiyatro gibi edebi türlerin kaleme alınmasında matbaanın rolü tartışmasız en önemli etmenlerden biridir. Matbaanın ilerleyen yıllarda fikir sahasındaki öneminin daha da artacağını hissetmişcesine oğlu Fatih’i matbaa işlerini öğrenmesi için Rusya’ya gönderen Gılman Ahun, Tatar Vakıtlı Matbuatının kuruluşunda ve güçlenmesinde etkili olan bir diğer önemli isimdir. Gılman Ahun’un Orenburg’ta 1900 yılında satın alarak faaliyete geçirdiği matbaa, 6 yıl sonra, 1906 yılında kurulacak Vakıtlı Matbaası için ciddi bir tecrübe olmuştur.

Sonuç olarak Fatih Kerimî’nin profesyonel idaresinde, Muhammed Zakir Remiyev’in başta sanatçı kimliğiyle estetik bir üslupla gerek yazıları gerekse fikirleriyle her zaman desteklediği Vakıtlı Matbaası kendi döneminde ceditçilerin toplandığı ve fikirlerini yazılılarıyla topluma aktarma fırsatı elde ettikleri Tatar Matbuatının en önemli yayın organı olarak önemli bir işlevi yerine getirmiştir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Gültise (2019), “Derdmend’in Şiirlerinde Varoluşçuluk İzleri”, *ASOS Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 7, S. 89, s. 114-121.
- Çakmak, Cihan (2014), *Fatih Kerimî’nin Hıyal Mı? Hakikat Mı? ve Andan Bundan Eserleri Üzerinde Dil ve Üslup İncelemesi*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Çakmak, Cihan (2019), “Fatih Kerimî’nin ‘Ondan Bundan’ Adlı Eserinin Fikri Yapısı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 12, S. 66, s. 36-46.
- Çakmak, Cihan (2020), “Tatar Ceditçi Gılman Kerimî ve Vasiyetnamesi”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 40, s. 137-147.
- Gaynullin, M. (2000), Fatıyh Kerimî, *Fatih Kerimî, Şehisleribiz, (Raif Merdanov, Ramil Miñnullin, Söleyman Rehimov) (Fenni-Biografik Cıyıntık)*, Kazan: Ruhiyat Neşriyatı, s. 196-212.

882 VII. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu

- Halit, Gali (1986), “Dermend”, *Tatar Edebiyatı Tarihi*, Altı Tomda, 3. Tom. XX. Yöz Başı, Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı, s. 194-213.
- Hekim, Sibgat (1980), “Şağıynen Ostalıgı”, *Kitap: Dermend, İse Ciller, Şigerler, Hetireler, İstelik-parçalar, Vak hikeyeler*, - Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı, s. 3-14.
- Hemidullin, Liron (2019), “Halkının Geleceği İçin Büyük İşler Yapan Ozan”, (Akt. İlyas Miftakhov), *Kardeş Kalemler Dermend Özel Sayısı*, S. 154, s. 29-35.
- Hisamov, Nurmöxemmet (1971), “Dermend Şigirleri Rus Tiliinde”, *Kazan Utları*, Yanvar (1), s. 163-168.
- Hisamov, Nurmöxemmet (1989), “Dermend (Hayatı ve Faaliyeti Hakkında Bir Deneme)”, *Kazan Utları*, S. 12, s. 165-175.
- İbrahimov, Alimcan (2002), “Dermend”, *Tatar Şairleri*, *Kitap: Kan Kardeş Remiyevler*, Kazan, Ruhiyet Yayınları.
- Kerimî, Fatih (2001), *Avrupa Seyahatnamesi*, (Haz. Fazıl Gökçek), İstanbul, Çağrı Yayınları.
- Kerimullin, E. (1974). “Tatar Tipografiyeleri Tarixinnan”, *Kazan Utları*, Sentyabr (9), s. 166-174.
- Miftakhov, İlyas (2019), “Kardeş Remiyevlerin Tatar Süreli Yayımının Gelişmesindeki Rolü”, *Kardeş Kalemler Dermend Özel Sayısı*, S. 154, s. 36-41.
- Saadi, Gabdrahman (1929), “Dermend (Tatar Edebiyatı Tarihi: Dereslek-Kullanma)”, *Bertugan Remiyevler: Fenni-Biyografik Cıyıntık*, 2002, Kazan, Ruxiyet, s. 149-255.
- Yıldırım, Ramilya Yarullina (2019), “Dermend’in Edebî Yaratıcılığına Bir Bakış”, *Kardeş Kalemler Dermend Özel Sayısı*, S. 154, s. 23-28.
- Yıldırım, Ramilya Yarullina (2019), “Tatar Sanatçısı Dermend’in Şiir Estetiği Üzerine”, *Asos Journal*, S. 99, s. 40-47.